

Іван Котляревський

НАТАЛКА ПОЛТАВКА

п'еса на 2 дії

Мангайм

1946

Іван Котляревський

НАТАЛКА ПОЛТАВКА

п'еса на 2 дії

*Передмова і редакція
проф. В. Катрана.*

Мангайм
1946

Permitted by authority of UNRRA Team 28
Друкарня Вінтер, Дармштадт

Іван Котляревський

Іван Котляревський — воістину справедливо названий з щирою пошаною Тараса Шевченка батьком української нової літератури — народився в Полтаві 29. 8. 1769 року в родині незначного урядовця місцевого магістрату.

В тяжкому стані перебувала тоді та частина України, що під назвою Малоросії увходила в склад російської імперії. То були часи, коли на російському царському престолі сиділа німкеня Катерина II, гідна наслідувачка ката України, царя Петра I. Це та «зторая», що за історичним присудом українського генія «доконала вдову-сиротину».

І дійсно. За п'ять років до народження Котляревського Катерина II 1764 року скасувала суверенну владу України — гетьманат, примусивши гетьмана її Кирила Розумовського зректися булави. Через п'ять років після народження, а саме 1775 р., скасовано опору української державності і не в тому захисницю її — Залорізьку Січ. 1783 р. українське селянство кинуто в кріпачку неволю, а через два роки українську старшину (щоб не противилась заходам Москви колонізувати Україну) нагороджено правами дворянства і всякими іншими приладами переманювано на службу до московського царя.

Ще здавна московська держава послуговувалася досвідом і працею українських учених спеціалістів і то такою мірою, що з повним правом можна сказати: жодна галузь державного, політичного, наукового і культурного життя її не обійшлася без головної праці і ролі українців. Та раніше все це відбувалося на договірно-добровільних умовах, а з часу поневолення України — з державного впливу, а то й примусу. Спокушена дворянсько-панськими привілеями, урядовим становищем українська старшина охоче надівала московський мундир, стаючи в лави будівників і оборонців «єдиної неделимої». Так з половини 18 століття серед російських письменників ми бачимо українців родом. Богданович, Капніст, Рубан, Паріжський — ось далеко не всі діячі на чужому літературному полі, що ставали перевертнями-малоросами.

Пізніше ми бачимо в їхніх рядах і Миколу Гоголя, що своїми українськими по духу творами допоміг російській літературі посісти досить поважне місце серед літератур передових народів і зажив світової слави. Так було і в інших галузях наукового і культурного життя. Український композитор Бортнянський, директор придворної царської капели, своїми духовними музичними творами знаменував нову епоху в історії церковної музики, значення і впливи якої переростають століття.

Тому болючим до сліз жалем проймають слова Л. Українки:

«Народ наш, мов дитя сліпее зроду,
Ніколи світа сонця не видав,
За ворогів іде в огонь і в їду,
Катам своїх проводирів отдав.»

Навіть Українську Православну Церкву, що в часи свого самостійного існування (з 988 до 1686 р.) дійшла була вершини свого розвитку, виробила свою ідеологію і була не тільки твердинею і оборонцем пра-

вославія, а й вогнищем культури і науки на Україні, 1686 р. насильно підпорядковано московському патріярхові і позбавлено змоги виховувати своїх вірних в національно-християнському дусі. І от у цю пору судилося народитися, жити й творити І. Котляревському.

Несамохіть навертається питання, як ця насильницька московська система, скерована на загарбання України, поневолення її народу, денационалізацію його провідної верстви не поглинула Котляревського, не спокусила його становими і урядницькими привілеями та матеріальними вигодами піти за Капністом, Рубаном, Гоголем та іншими? Яким чишикам, що поклали на сумління Котляревського дух обов'язку служити рідному народові і покликали до самовідданої творчої праці на зачедбаному облозі національної культури, ми повинні завдячувати?

Безперечно, відповіді на ці питання треба шукати в тих умовах, в яких виростав душою наш письменник, у взаєминах його з життям і творчістю українського народу і в нових, занесених до нас із Заходу, визвольно-демократичних ідеях.

Про батька І. Котляревського ми знаємо тільки те, що він був урядовцем полтавського магістрату, а про матір письменника нічого не знаємо. Та безумовно зерна любови до рідного народу, до його творчости посіяли воли в душі своєї дитини.

Початкову науку здобув І. Котляревський у дяка і потім учився в т. зв. Катеринославській духовній семінарії, що знаходилась у Полтаві. Але науки в семінарії не скінчив, виїшовши, невідомо з яких причин, з останнього курсу. Ще в семінарії І. Котляревський виявив нахил до письменства, пробував складати вірші і за це був прозваний «ритмачем». Після науки в семінарії учителював по поміщицьких домах і тут почав приділятися до народного життя, вивчає народній побут, збирає народні пісні, приказки тощо. З цією метою часто передодягався в селянський одяг і брав участь у народніх святах, грищах, вечерицях. Тому справедливо вважають І. Котляревського першим етнографом українським. Те серйозне, пройняте глибокою любов'ю збирання скарбів народньої творчости відкрило перед Котляревським цілий світ уявлень і переживань українського народу, тасмницю його серця і красу поетичного народного слова, яке він узяв за підвалнну в своїх творах.

Приблизно десь в 1790—2 роках починає писати І. Котляревський свою «Енеїду», що зразу здобула признання читацьких мас і в різних копіях переходила з рук до рук, аж поки конотопський поміщик Максим Паршура, зваживши величезну літературну вартість «Енеїди», не надрукував її 1798 року в Петербурзі.

Слава про автора «Енеїди» рознеслася не тільки по Україні, а й далеко поза межами її. Примірник «Енеїди» вивіз з собою Наполеон, тікаючи з Росії після поразки. Про неї знали запорожці над Дунаєм. Оповідають, що, коли І. Котляревський під час російсько — турецької війни, в якій він брав участь як офіцер, перепливав човном через Дунай, то перевізники-запорожці, пізнавши в ньому свого земляка, запитали в нього, хто він. Котляревський назвався. Тоді запорожці знову запитали: «Це той самий, що скомпонував «Енеїду»?»

«Той самий», — відповів капітан.

«Так це ти, батьку наш рідний?» — радісно гукнули запорожці і, припавши до нього, стали цілувати йому руки. «Іди, батьку, до нас, ми тебе зробим старшим!»

Військова кар'єра не вабила Котляревського. Коли полк, у якому служив Котляревський, переносився з України в Литву, письменник кидає військову службу і оселяється в Полтаві, де він дістає посаду наглядача в інституті для виховання дворянських дітей і далі працює над «Енеїдою». В часи грізного нападу Наполеона на Росію одержує доручення зформувати козацький полк для боротьби з французами. Це завдання Котляревський виконав дуже добре і скоро, за що був нагороджений чином майора, діамантовим перстеном і 500 карб. річної платні. Та після цього знову повертається до своєї з покликання праці і вже до кінця свого життя лишається жити в Полтаві.

В цей час І. Котляревський захоплюється театром, що починав вибиватися з рамок приватної розваги на самостійний мистецький шлях. Спочатку бере участь у виставах домашнього театру кн. Лобанова — Ростовського, а коли на місце його генерал-губернатором стає кн. Рєшнін — Котляревський домагається організувати в Полтаві професійний театр і перевозить з Харкова до Полтави театральну трупу Штайна. Для цього театру 1818 року І. Котляревський пише п'єсу «Наталка Полтавка», перша вистава якої відбулася в цьому ж театрі 1819 р., а трохи пізніше і другу п'єсу «Москаль-чарівник».

Як людина, І. Котляревський визначався сильним і твердим характером, але був веселою і доброю вдачею. Мав великий авторитет і повагу серед полтавського громадянства. Був передового прогресивного світогляду і народолюбцем. Перед смертю своєю відпустив на волю дві родини своїх кріпаків, а майно роздав родичам, знайомим і приятелям.

Помер у Полтаві 10 листопада 1838 року.

Коли не брати на увагу перших літературних спроб, за які ще в семінарії прозваний був «ритмачем» і перекладів байок Ля Фонтена, які, на жаль, до нас не дійшли, — увесь літературний доробок І. Котляревського складається з 4 творів: поеми «Енеїда», двох драматичних творів «Наталка Полтавка», «Москаль — чарівник» і «Оди до князя Куракіна». «Наталка Полтавка» і «Енеїда» є найвидатнішими його творами, значення яких справедливо вважають епохальним.

П'єса «Наталка Полтавка» по заслугі вважається «невмирущою». В короткому часі український народ відзначатиме 150 років цій прабабусі, а вона ще й досі «брикає» по сцені, посідаючи поважне місце в репертуарі всіх, від малих до великих, театрів; ще й досі примушує артистів працювати над відтворенням класичних її образів, а глядача — десятки раз із замилюванням дивитися на них, переноситися в минуле і переживати разом з її героями.

Подібно творам Т. Шевченка «Наталка Полтавка» стала здобутком всього українського народу. Хто її тільки не знає? Від старого до малого на всіх обширах Соборної України, а також населених українцями землях інших країн можна почути її пісні, прислів'я, а то й цілі уривки.

Це дійсно народня драма, подібно до того, як ми кажемо «народня пісня». Ця народність п'єси стверджується і тим незвичайним явищем, що мелодії пісень, уміщених автором у п'єсі (частево своїх, пристосованих до сюжету, частково перероблених народніх або сквородинських), складені самим народом. Композитори М. Лисенко, за ним Васильєв та інші, що писали музику до «Наталки Полтавки» користувалися уже готовими, невідомо ким створеними мелодіями, обробляючи і гармонізуючи їх. Цілий ряд драматургів беруть п'єсу «Наталку Полтавку» за зразок для своїх творів: Г. Квітка-Основ'яненко — «Сватання на Гончарівці», Яків Кухаренко — «Чорноморський побут», Степан Писаревський — «Купала на Івана». Навіть сам Т. Шевченко свого «Назара Стодолю» говорив по «образу і подобію» п'єси І. Котляревського.

Зародження, розвиток і розцвіт українського театру багато чим завдячує «Наталці Полтавці». Корифеї української сцени — М. Кропивницький, М. Садовський, П. Саксаганський, М. Заньковецька — ще з дитинства, під селянською стріхою живучи, виростили своєю артистичною душею під впливом її прекрасних образів і чарівних співів, що їх вони переймали від своїх родичів.

«Наталка Полтавка» є першим літературним твором, що показав світові в яскравих реальних образах українській нарід, його чудову душу, привабливі риси його вдачі, багатство і красу його побуту, невичерпні джерела живої його поезії і то так переконливо правдиво так безприкладно прекрасно, що дивуєшся тій силі мистецької набагн авторової, з якою він виявив глибину знання душі українського народу, гарячу любов і прихильність до його поезії й побуту.

Сучасник І. Котляревського — письменник Є. Гребінка, описуючи красу рідної йому Полтавщини в передмові до свого альманаху «Ластівка» (1841 р.), з захопленням і погордою заявив: «Одну (тобто полтавську дівчину — В. К.) списав покійничок Котляревський «Наталку Полтавку» та увесь світ звеселив».

Свою любов і прихильність до трудящого українського народу автор засвідчив ще в поемі «Енеїда», в описі пекла, куди попали поруч з іншими злочинцями і пани:

«Панів за те там мордували
І жарили зо всіх боків,
Що людям льготи не давали
І ставили їх за скотів».

Натхненну любов до батьківщини автор вважає непереможною:

«Любов к отчизні де героїть,
Там вража сила не устоїть,
Там грудь сильніша од гармат».

А патріотичну повинність перед нею вищою за обов'язки перед батьком-матір'ю:

«Де общее добро в упадку,
Забудь отця, забудь і матку,
Лети повинність ісправлять».

В п'єсі ж «Наталка Полтавка» І. Котляревський мав більші можливості на ширших полотнах все це розвинути.

Матеріал для написання «Наталки Полтавки» в душі і серці автора таївся давно. Ще коли він учителював по панських маєтках, то придивлявся до народу, вивчав його побут, записував пісні тощо. І досить було одного зовнішнього поштовха, щоб весь цей матеріал втілювався в мистецькі образи. Таким поштовхом і була поява п'єси «Козак-стихотворець» російського письменника кн. Шаховського.

Автор, не знаючи українського народу, ні його історії, побуту, ані його мови, написав п'єсу, повну несерйозного і глумливого відтворення українського народного життя. П'єса ця була поставлена і в полтавському театрі і викликала заслужене незадоволення в українського глядача.

Зпевагу та обурення викликала вона і в Котляревського. В обороні об'єктивної правди про свій рідний нарід, його прав на життя, проти вульгарних, варварських спроб зневажити здобутки культури українського народу, прояви його творчого духа пише він свою п'єсу «Наталка Полтавка», в якій поруч чудових образів з українського життя, зворушливих сценок боротьби, переживань і почуттів героїв влучно й дотепно висміює кн. Шаховського і його п'єсу. Устами Петра, що оповідає про бачену ним у городі п'єсу, автор каже: «Гам-співали москоські пісні на наш голос, Климковський танцював з москалем, а що говорили, то трудно розібрати, бо цю штуку написав москаль по-нашому і дуже поперевертав слова». А словами виборного: «Ото тільки не чепурно, що москаль звязяє по-нашому і про нас писати, не бачивши зроду краю і не знавши значаїв і повір'я нашого... Коли не піп...» автор заявив рішучий докір-протест.

В цій же сцені Котляревський устами возного викриває незнання кн. Шаховським української історії. На слова Петра, що Климковський був письменним і служив у полку пана Кочубея, возний подає репліку: «В полку пана Кочубея? Но в славіє полтавськіє времена — тее то, як його — Кочубей не бил полковником і полка не іміл.» І далі: «Великая неправда виставлена пред очі публічності. За сіє малоросійская літопись в праві принозвать сочинителя позвом к отвіту».

Перемога була на стороні нашого письменника. П'єса «Наталка Полтавка» вийшла на диво прекрасна і довговічна, а п'єса кн. Шаховського не тільки зразу зійшла з сцени, про неї навіть не згадують в курсах історії літератури самі росіяни. Перемогла об'єктивна правда, з якою розказано про наш нарід, та краса, в якій ця об'єктивна правда знайшла своє втілення і та визвольна народолюбницька ідея, що нею натхнений увесь твір.

Головною дівою особою цього твору є проста селянська дівчина Наталка Терпильовна, ім'ям якої названий він. Наталка розумна, красива, роботяща і шаноблива дівчина. Сам виборний Макогоненко каже про неї так: «Золото-не дівка! Наградив Бог Терпильиху дочкою. Окрім того, що красива, розумна, моторна і до всякого діла дотепна — яке у неї добре серце, як вона поважає матір свою, шанує старших себе, яка трудяща, яка рукодільниця, що себе й матір свою на світі держить.» Не парікає вона на свою долю, що через батька стала бідною. Хоч як тяжко їй

з матір'ю живеється на світі, хоч як гірко добувався насущний шматок хліба, та багатство осоружного пана возного її не спокушає:

«Бідність і багатство єсть то Божя воля,

З милим їх ділити — щаслива доля».

Наталка щиро любить бідного парубка Петра і за всяких обставин залишається йому вірною. Цю свою любов і вірність вона боронить всім, чим може: ввічливо дотепним і одвертим відказом возному, ласкою і покорю перед своєю матір'ю, дипломатичним відволіканням весілля і з рештою готовністю до самопожертви. В доборі засобів боротьби, як і в самій боротьбі за свою любов. Наталка виявляє рішучість і твердість характеру, розум і гідність. Простою, але здоровою логікою Наталка розбиває юридичними дефініціями підсилені претенсії пана возного і кінець-кінцем примушує його відмовитися від своїх намірів.

Зате Петро рисами своєї вдачі де в чому поступається перед Наталкою. Він також розумний, роботящий і покірливий, але в змаганнях за своє особисте щастя не виявляє твердості і рішучості. Він скоряється своїй долі, схиляє голову перед тими обставинами, в яких застає свою наречену і тільки своєю надмірною чутливістю, покірливістю і, як висловився возний, «усердним без примісу ухищрення поступком, що всякій страсті у нас пересиливає», впливає на почуття своїх супротивників, змушуючи їх до великодушних вчинків.

Різко контрастний до Наталки і Петра введений пан возний Тетерваковський. Він, як каже Микола, юриста завзятий і хапун такий, що й з рідного батька здере. Не зважаючи на свій похилий вік, возний залицяється до молодій дівчині-селянці Наталки і виявляє намір одружитися з нею. Засліплений своєю любов'ю до Наталки, він не спроможний збагнути, що попадає в гідне глузування становище. Для здійснення своїх егоїстичних намірів возний ні перед чим не зупиняється: він намовляє виборного Макогоненка «брехнути для обману, приязни ради». Що йому до того, що Наталка стане на весь вік нещасною. Весь його суспільний світогляд яскраво відбитий у переробленій з вірша Г. Сковороди пісні «Всякому городу прав і права», яку возний співає виборному з метою намовити його взятися у Наталки і матері «схожденіє іміти по його сердечному ділу».

В побуті і в стосунках з іншими возний виявляє свою обмеженість, відсталість і відірваність від народу. Сам виборний одверто зауважує йому: «Ой, ви письменні!... Вгору деретеса, а під носом нічого не бачите».

Мова возного, що являє собою мішанину елементів церковно-слов'янської, канцелярсько-юридичної і народньої мови є найкращою характеристикою возного, що навіть почуття своєї любові до Наталки виражає юридичними термінами і категоріями: «До формального определения о моеї участі открой мні, хотя в терміні, партикулярно, резолюцію: могу лі — тее то, як його — без отстрочек, волокити, проторів і убитків получить во вічноє і потомственное владініє тебе — движимое і недвижимое імініє для душі моеї — з правом володіти тобою спокійно, безпрекословно і по своїй волі — тее то, як його — розпоряжаться?»

Та, не зважаючи на цілий ряд антипатичних рис свого характеру, під тиском двох діючих сил — рішучості і твердості Наталки та добросердечності і покірливості Петра — у возного прокидаються приспані людські почуття. Під впливом цих сил возний і собі «хватається» зробити добре діло і переходить від ролі Наталчиного жениха до ролі весільного старости.

П'єса кінчається перемогою добра над злом, справедливості над кривдою :

«Нехай злії одні плачуть,
Бо недобре замишляють,
А полтавці добре скачуть,
Не на зло другим гуляють».

А сама п'єса «Наталка Полтавка» знаменує перемогу українського народу в боротьбі за право на життя, в змаганнях за свою культуру, за рідне слово. Творчістю І. Котляревського починає нова епоха в українській літературі. І. Котляревський — предтеча, що проклав шлях перед українським месією Т. Шевченком. Пам'ять про нього записана золотими словами в «Книзі Буття Українського Народу» — «Кобзарі»:

«Будеш, батьку, нанувати,
Поки живуть люди,
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть».

В. Катран.

ДІЄВІ ОСОБИ:

ТЕТЕРВАКОВСЬКИЙ, возний.

Горпина ТЕРПИЛИХА, стара вдова.

НАТАЛКА, дочка її.

ПЕТРО, коханий Наталчин.

МИКОЛА, далекий родич Терпилишин.

МАКОГОНЕНКО, сільський виборний.

ДІЯ ПЕРША

(Театр показує село над річкою Ворсклом. Через сцену вулиця українських хат до річки; тут і Терпилишина оселя).

ЯВА I.

НАТАЛКА (виходить з хати з відрами на коромислі; дійшовши до річки, ставить відра на березі, сама підходить задумана до краю сцени та співає):

Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнуться, —
Ой як болить моє серце, а сльози не ллються! (2)

Грачу літа в лютім горі і кінця не бачу,
Тільки тоді і полегша, як віншом поплачу. (2)

Це допоможуть сльози щастю, серцю легше буде;
Хто щасливим був часочок, по смерть не забуде. (2)

Єсть же люди, що і моїй завидують долі, —
Чи щаслива та білинка, що росте на полі? (2)

Що на полі, що на пісках, без роси на сонці, —
Тяжко жити без милого і в своїй сторонці! (2)

Де ти, милий, чорнобривий? Де ти? — озовся!
Як я, бідна, тут горюю, прийди подивися! (2)

Полетіла б я до тебе, та крилець не маю,
Щоб побачив, як без тебе з горя висихаю. (2)

До кого я пригорнуся і хто приголубить,
Коли тепер нема того, який мене любить? (2)

Петре, Петре!... Де ти тепер? Може де скитаєшся в нужді і горі і проклинаєш свою долю; проклинаєш Наталку, що через неї утеряв пристанище, а може... (плаче) може й забув, що я й живу на світі!... Ти був бідним, любив мене і за те потерпів, і мусів мене оставити; я тебе любила і тепер люблю... Ми тепер рівні з тобою; і я стала така бідна, як і ти. Вернися до мого серця!... Нехай глянуть очі мої на тебе ще раз і навіки закрийються...

ЯВА II.

Наталка і возний.

ВОЗНИЙ: Благоденственного і мирного пребиванія!... (На бік) Удобная okazія предстала зділати о себї предложеніе насамоті...

НАТАЛКА (кланяючись): Здорові були, добродію, пане возний!

ВОЗНИЙ: Добродію . . . добродію! . . . Я хотів би, щоб ти звала мене — тебе то, як його — не вишеупом'янутим іменем.

НАТАЛКА: Я вас зву так, як все село наше величає, шануючи ваше письменство і розум.

ВОЗНИЙ: Не о сем, галочко, — тебе то, як його — хлопочу я; но желаю із медових уст твоїх слухати умилювальное названіє, сообразное моему чувствію. Ось послушай:

От юних літ не знав я любови,
Не ошущал возженія в крові, —
Как вдруг предстал Наталки вид ясеній,
Как райскій крии душистий, прекрасній:

Утробу всю потряс,
Кров взволновалась,
Душа змішалась,
Настал мой час!

Настал мой час, і серце все стонет;
Как камень, дух в пучину зол тонет.
Безмірно, ах! люблю тя дівчино,
Как жадний волк младую ягницю.

Твой предвіщаєт зрак
Мні жизнь дражайшу,
Для чувств сладчайшу,
Как з медом мак!

Противні мні статут, розділи,
Позви і копи ¹⁾ страх наділи;
Неспосеб мні спикліт весь бумажний,
Противен теж і чин мой преважний . . .

Утіху ти подай
Душі смятенной,
Моей письменной,
О, ти, мой рай!

Не в состоянні поставити на вид тобі сили любови моеї! . . .
Когда б я імів — тебе то, як його — стільки язиків, скільки артикулов у статуті ілі скільки зап'ятих у магдебурзькім праві, то і сих не довільно би на восхваленіє ліпоти твоєї! . . .
Єй, ей! люблю тебе . . . до безконечности! . . .

НАТАЛКА: Бог з вами, добродію! Що ви говорите! Я речі вашої в толк не візьму . . .

ВОЗНИЙ: Лукавиш — тебе то, як його, — моя галочко! І добре все розумієш. Ну, коли так, — я тобі коротенько скажу: я тебе люблю і женитись на тобі хочу.

¹⁾ Так звалися колись на Україні суди. В. К.

НАТАЛКА: Гріх вам над бідною дівкою глумитись! Чи я вам рівня? Ви пан, а я сирота; ви багатий, а я бідна; ви возний, а я простого роду. Та і по всьому я вам не під пару.

ВОЗНИЙ: Ізложенні в отвітних річах твоїх резони суть — тее то, як його — для любви ничтожні. Узвленне часто реченною любовію серце по всім божеським і чоловічеським законам не взираєт ні на породу, ні на літа, ні на состояніє. Оная любов все — тее то, як його — ровняєт. Рци одно слово: «люблю вас, пане возний» — і аз, вишеуєт пом'янутий, виконаю присягу о вірном і вічном союзі з тобою.

НАТАЛКА: У нас єсть пословица: Знайся кінь з конем, а віл з волом... Шукайте собі, добродію, в городі панночки. Чи там трохи єсть суддівен, писарівен і гарних попівен? Любую вибирайте... Ось підіть лише у неділю або в празник по Полтаві, то побачите таких гарних, таких гарних, що й розказати не можна!

ВОЗНИЙ: Бачив я многих — і ліпообразних, і багатих, но серце мое не імієт — тее то, як його — к ним посполновенія. Ти одна заложила йому позов на вічні роки, і душа моя ежечасно волаєт тебе і послі нишпорной даже години.

НАТАЛКА: Воля вапа, добродію, а ви так списьменна говорите, що я того не розумію. Та й не вірю, щоб так швидко і дуже залюбитись можна.

ВОЗНИЙ: Не віриш? Так знай же, що я тебе давно вже — тее то, як його — полюбив, як тільки ви перейшли жити в наше село. Моїх діл околичності, возникаючіі із неудобних обстоятельств, удержували соділати признаєніє пред тобою; тепер же читаю — тее то, як його — благодсть в очах твоїх... До формального опреділенія о моеї участі открой мні, хотя в терміні, партикулярно, резолюцію: могу лі — тее то, як його — без отстрочек, волокити, проторів і убитків получить во вічное і потомственное владініє тебе — движимое і недвижимое імініє для души моеї — з правом володіти тобою спокійно, безпрекословно і по своїй волі — тее то, як його — розпоря-

жаться? Скажи, говори, відповідай, відповідуй: могу лі бить — тее то, як його — мужем пристойним і угодним душі твоїй і тілу?

НАТАЛКА (*співає*):

Видно шляхи полтавській і славу Полтаву,
Пощануйте сиротину і не вводьте в славу.
Не багата я і проста, та чесного роду,
Не стиджуся шити, прясти і носити воду.
Ти в жупанах і лисьменний, і рівня з панами,
Як же можеш ти дружитись з простими дівками?
Єсть багато городянок, — вибирай любую;
Ти пан возний: тобі треба не мене сільськую.

(*Скінчивши співати, говорить*):

Так, добродію, пане возний! Перестаньте жартувати надо мною, безпомічною сиротою; мое все багатство єсть мое добре ім'я: через вас люди почнуть шептати про мене, а для дівки, коли об ній люди зашепчуть...

(*Музика починає грати прелюдію. Наталка задумалась, а возний міркує собі на дуліці і показує смішні міни на обличчі*).

ЯВА III.

Наталка, возний, потім виборний (*з'явившись на сцену, співає*).

Дід рудий, баба руда,
Батько рудий, мати руда,
Дядько рудий, тітка руда,
Брат рудий, сестра руда, —
І я рудий, руду взяв,
Бо рудую сподобав.

Ой, по горі по Панянці
В понеділок дуже вранці
Ішли наші новобранці,
Поклонилися шинкарці,
А шинкарка на їх — морг:
«Іду, братіки, на торг!» /

Ішли ляхи на три шляхи,
А татари на чотири,
Вражі шведи поле вкрили;
Козак в лузі окликнувся, —
Швед, татарин, лях здригнувся,
В дугу всякий зігнувся!

(*Наталка підходить до відер, бере їх і йде додому. Виборний підходить до Возного*).

ВОЗНИЙ: Чи се — тее то, як його — нова пісня, пане виборний?

ВИБОРНИЙ: Та се, добродію, *(кланяється)* не пісня, а нісенітниця. Я співаю іноді, що в голову лізе... Вибачайте, будьте ласкаві, не добачив вас.

ВОЗНИЙ: Нічого, нічого... Відкіля се так?... Чи не з гостей ідете — тее то, як його?...

ВИБОРНИЙ: Я йду з дому. Випроваджав гостя: до мене заїжджав засідатель наш, пан Щипавка; так уже, знаєте, не без того, — випили по одній, по другій, по третій, холодцем та ковбасою закусили, та вишнівкн з кварту укутали, та, як то кажуть, і підкріпились.

ВОЗНИЙ: Не розказував же пан Щипавка якої новини?

ВИБОРНИЙ: Де то не розказував! Жалувався дуже, що всьому земству урвалася тепер удка, та так, що не тільки засідателям, а й самому комисарові уже не те, як колпсь було. Така, каже, халепа, що притьмом накладно служити, бо, каже, що перше дурницею доставалось, то тепер собі випросити треба або купити.

ВОЗНИЙ: Ох, правда, правда!... Даже і в повітовім суді і во всіх присутственных містах унініе возпоследувало; малійшая проволочка ілі прижимочка просителю, як водилось перше, почитается за уголовное преступление, а взяточок, сиріч — винуждений подарочок, весьма-очень іскусно у істця ілі отвітчика треба виканючити... Та що й казать! Тепер і при рекрутських наборах вовся не той порядок ведеться... Трудно становиться жити на світі.

ВИБОРНИЙ: Зате нам, простому народові, добре, коли старшина буде богобоязлива і справедлива, не допускатиме письменним п'явкам кров із нас смоктати... Та куди ви, добродію, налагодились?...

ВОЗНИЙ: Я наміревал — тее то, як його — посітити нашу вдовствующую дякониху, но, побачивши тут Наталку *(зітхає)*, остановився побалакати з нею...

ВИБОРНИЙ *(лукаво)*: Наталку? А де ж *(оглядається)* вона?

ВОЗНИЙ: Може пішла додому.

ВИБОРНИЙ: Золото — не дівка! Наградив Бог Терпилиху дочкою... крім того, що красива, розумна, моторна і до всякого діла дотепна, — яке у неї добре серце, як вона

поважає матір свою, шанує всіх старших себе, яка трудолюбива, яка рукодільниця, що себе і матір свою на світі держить!

ВОЗНИЙ: Нічого сказати, — тее то, як його — хороша, хороша, і вже в такім візрі...

ВИБОРНИЙ: Та й давно б час, так що ж!... Сирота ще й бідна — ніхто й не квапиться.

ВОЗНИЙ: Однак ж я чув, що Наталці траплялись женихи і вельми пристойні... Наприклад, тахтаулівський дячок, чоловік знаменитий басом своїм, ізучен ірмолю і даже знає печерсько-лаврський напів; другий — волосний — тее то, як його — писар із Воєвмачок, молодець, не убогий і продовжуючий службу свою безпорочно скоро год; третій — підканцелярист із суда, по імені Скоробреха... і многі другі... Но, Наталка...

ВИБОРНИЙ: Що, одказала? Добре зробила! Тахтаулівський дяк п'є горілки багато, і уже спада з голосу. Волосний писар і підканцелярист Скоробреха, як кажуть, жевжики, обидва голі, вашці проше, як хлистки; а Наталці треба не письменного, а хазяїна доброго, щоб умів хліб робити і щоб жінку свою з матір'ю годував і зодягав.

ВОЗНИЙ: Для чого ж «не письменного»? Наука — тее то, як його — в ліс не веде; письменство не єсть преткновение ілі поміха ко вступленію в законний брак. Я скажу за себе: правда, я — тее то, як його — письменний, но по благоді Всевишняго єсьм чоловік, а по милості дворян — возний, і живу, хоч не так, як люди, а хоч біля людей. Копійка волочиться і про чорний день іміється: признаюсь я тобі, як приятелю, буде чим; і жінку — тее то, як його — і другого кого годувати і зодягати.

ВИБОРНИЙ: Так чому ж ви не оженитесь? Уже ж, здається, пора... Хіба в ченці постригтись хочете? Чи ще, може, суджена на очі не нависла?... Хіба хочете, щоб вам на весіллі цю пісню співали?... Ось слухайте (*співає*):

Ой, під вишнею, під черешнею
Стояв старий з молодою, як із ягодою. (2)

І просилася, і молилася:
«Пусти мене, старий діду, на вулицю погулять!» (2)

«Ой, я й сам не піду і тебе не пушу:
Хочеш мене старенького покинути на біду. (2)

Ой, не кидай мене, моя голубочко!

Куплю тобі хатку, іще й сіножатку,
І ставок, і млинок, і вишневий садок!»
«Ой, не хочу хатки, ані сіножатки,
Ні ставка, ні млинка, ні вишневого садка. (2)
Ой, ти старий дідуга, ізігнувся, як дуга, —
А я молоденька, гуляти раденька». (2)

ВОЗНИЙ: Коли другії облизня піймали, то і ми остерігаємося. Наталка многим женихам піднесла печеного кабака; глядя на сіе, і я собі на умі.

ВИБОРНИЙ: А вам що до Наталки? — Буцим то всі дівки на неї похожі? Не тільки світа, що в вікні: цього дива повно на світі. Та до такого пана, як ви, у іншої аж жижки задрижать!

ВОЗНИЙ (на бік): Признаюся йому в моїй любові к Наталці! . . . Послухай, пане виборний, ніде — тее то, як його — правди діти: я люблю Наталку всею душею, всею мислію і всім серцем моїм. Не можу без неї жити, так її образ — тее то, як його — за мною і слідить . . . Як ти думаєш? Як совітуєш в такому моїм припадці?

ВИБОРНИЙ: А що тут довго думати? Старостів посилати за рушниками, та й кінець! Стара Терпилиха не зеунулає іще з глузду, щоб вам одказати.

ВОЗНИЙ: Ох, ох, ох! . . . Стара не страшна, так молода кирпу гне! . . . Я вже говорив їй, як то кажуть, наздогад буряків, — тее то, як його — так де! — Ні приступу!

ВИБОРНИЙ: Що ж вона говорить? Чим одговорюється і що каже?

ВОЗНИЙ: Вона ізлагає нерезоннії — тее то, як його — причини. Вона приводить в довод знакомство вола з волем, коня з конем; нарицає себе сиротою, а мене паном, себе бідною, а мене багатим, себе простою — тее то, як його — а мене возним і рішительний приговор учинила, що я їй, а вона мені не рівня — тее то, як його.

ВИБОРНИЙ: А ви ж їй що?

ВОЗНИЙ: Я їй пояснив, що любов все ровняєт.

ВИБОРНИЙ: А вона ж вам що?

ВОЗНИЙ: Що для мене благопристойніш панночка, ніж проста селянка.

ВИБОРНИЙ: А ви ж їй що?

ВОЗНИЙ: Що вона — тее то, як його — одна моя госпожа.

ВИБОРНИЙ: А вона ж вам що?

ВОЗНИЙ: Що вона не вірить, щоб так дуже — тее то, як його — можна полюбити.

ВИБОРНИЙ: А ви ж їй що?

ВОЗНИЙ: Що я її давно люблю.

ВИБОРНИЙ: А вона ж вам що?

ВОЗНИЙ: Щоб я одв'язався од неї.

ВИБОРНИЙ: А ви ж їй що?

ВОЗНИЙ (*з запалом*): Що? — Нічого!.. Тебе чорт приніс — тее то, як його — Наталка утекла, а я з тобою зостався.

ВИБОРНИЙ: Ой, ви письменні!... Вгору деретесь, а під носом нічого не бачите! Наталка обманювала вас, коли говорила, що ви їй не рівня. У неї не те на серці...

ВОЗНИЙ: Не те? А що ж таке?

ВИБОРНИЙ: Уже ж не що!... Другого любить! Ви, може, чували, що як вони ще жили в Полтаві і покійний Терпило жив був, то прийняв було до себе якогось сироту Петра за годованця. Хлопець виріс славний, гарний, добрий, проворний і роботящий; він од Наталки старший був годів три або чотири, з нею вигодувався і зріс укупі. Терпило і Терпилиха любили годованця свого, як рідного сина, — та було й за що!... Наталка любилася з Петром, як брат із сестрою. От Терпило, понадіявшись на своє багатство, зачав знаходитись з нерівнею: зачав, бач, заводити бенкети з повітчиками, з канцеляристами, купцями і цехмистрами; пив, гуляв, шахрував гроші, покинув свій промисел і мало-по-малу розточив своє добро, розпився... зачав гримати за Наталку на доброго Петра і вигнав його із свого дому; після, як не стало і посліднього цього робітника, Терпило зовсім ізвівся, — в бідності вмер і без куска хліба зоставив жінку й дочку.

ВОЗНИЙ: Яким же побитом — тее то, як його — Терпилиха опинилась в нашом селі?

ВИБОРНИЙ: У Терпила в городі на Мазурівці був двір — гарний, з рубленою хатою, коморою, льохом і садком. Терпилиха по смерті свого старого все те продала, перейшла в наше село, купила собі хатку і тепер живе, як ви знаєте.

- ВОЗНИЙ: А вищерчений Петро де — тее то, як його — обрітається?
- ВИБОРНИЙ: Бог же його зна. Як пішов з двору, то мов би у воду впав і чутки нема. Наталка без душі його любить, через його всім женихам одказує, та й Терпилиха без сліз Петра не згадує.
- ВОЗНИЙ: Наталка не благоразумна: любить такого чоловіка, которого — тее то, як його — може й кістки погнили. Лучче синиця в жмені, як журавель у небі.
- ВИБОРНИЙ: Або, як той грек мовляв: »лучше живий хорунжий, як мертвий сотник«... А я все таки думаю, що коли б добрий чоловік найшовся, то б Наталка вийшла заміж, бо убожество їх таке велике, що не в могуту становиться.
- ВОЗНИЙ: Сердечний приятелю! Возьмися у Наталки і матері хожденіє іміти по моему сердечному ділу. Єжели виграєш — тее то, як його — любов ко мні Наталки і убідниш її доводами сильними довести її до брачного моего ложа на законном основанії, то не пожалію — тее то, як його — нічого для тебе; вір: без дані, без пошліни, кому хочеш, позов заложу і контроверсії сочиню, — божуєш в том: ей-же, ей!
- ВИБОРНИЙ (*подумав трохи*): Що ж? Спрос — не біда. Тут зла ніякого нема. Тільки Наталка — не промах!... О, розумна і догадлива дівка!
- ВОЗНИЙ: Осмілься!... Ти умієш увернутись — тее то, як його — хитро, мудро, недорогим коштом. Коли ж що, то можна і брехнути для обману, приязні ради.
- ВИБОРНИЙ: Для обману? Спасибі за це!... Брехати і обманювати других — од Бога гріх, а од людей — сором.
- ВОЗНИЙ: О, простото, простото!... Хто тепер — тее то, як його — не бреше і хто не обманює? Повір мні, єжели би здесь собралось множество народу, і зненацька ангел з неба з огненною різкою злетів і воскликнув: «Брехуни й обманщики! Ховайтесь, а то поражу вас!» — Ей-ей, всі присіли б до землі совісти ради! Блаженна лож, когда бивает в пользу ближніх... а то біда, тее то, як його — що часто лжемо ілі ради своей вигоди ілі на упад других.

ВИБОРНИЙ: Воно так, конечно: всі люди грішні, однак ж...

ВОЗНИЙ: Що однак ж? Всі грішні та ще й як!... І один другого так обманюють, як того треба!... І як не верти, а виходить — кругова порука. Слухай:

Всякому городу нрав і права,
Всяка імієт свій ум голова;
Всякого прихоті водять за ніс,
Всякого манить к наживі свій біс.

Лев роздираєт там вовка в куски,
Тут же вовк цапа скубе за виски;
Цап у городі кашусту псує, —
Всякий з другого бере за своє.

Всякий, хто вищий, той нижчого гне,
Дужий безсильного давить і жме.
Бідний багатого певний слуга,
Корчиться, гнеться пред ним, як дуга.

Всяк, хто не маже, то дуже скрипить;
Хто не лукавить, той ззаду сидить;
Всякого рот дере ложка суха, —
Хто ж єсть на світі, щоб був без гріха?

ВИБОРНИЙ: Воно так!... Тільки великим грішникам часто і даром проходить, а маленьким грішникам такого завдають бешкету, що й старикам не в пам'ятку!... Добре, пане возний! Я вас поважаю і зараз іду до старої Терпилихи. Бог зна, до чого дійдеться... Може, воно і добре буде, коли ваша доля щаслива!

(Дует)

ВОЗНИЙ І ВИБОРНИЙ:

Ой, доля людская — доля єсть сліная:
Часто служить злим, негідним і їм помагає. (2)

Добрі терплять нужду, по миру товчуться,
І все не влад їм приходить, за що не візьмуться. (2)

До кого ж ласкава ця доля лукава.
Такий живе, як сир в маслі, спустивши рукава. (2)

Без розуму люди в світі живуть гарно,
А з розумом, та в недолі вік проходить марно. (2)

Ой, доле людская, чом ти не правдива,
Що до інших дуже гречна, а до нас спесива? (2)

(Скінчивши співати, виходять).

(Завіса).

ОДМІНА ДРУГА

(Середина Терпилишиної хати).

ЯВА IV.

(Терпилиха пряде. Наталка шие).

ТЕРПИЛИХА: Ти знов чогось сумуєш, Наталко! Знов щось тобі на думку спало?

НАТАЛКА: Мені з думки не йде наше безталання.

ТЕРПИЛИХА: Що ж робити? Три роки уже, як ми по убожеству своєму продали дворик свій на Мазурівці, покинули Полтаву і перейшли сюди жити: покійний твій батько довів нас до цього.

НАТАЛКА: І, мамо!... Так йому на роду написано, щоб жити багатим до старости, а вмерти бідним... Він не винуватий.

ТЕРПИЛИХА: Лучче б була я вмерла: не терпіла б такої біди, а більш через твою непокірність.

НАТАЛКА (кладає роботу): Через мою непокірність ви біду терпите? Мамо!

ТЕРПИЛИХА: А як же? Скільки хороших людей сваталось за тебе, розумних, зажиточних і чесних, а ти всім одказала; скажи, в яку надію?

НАТАЛКА: В надію на Бога. Лучче посивію дівкою, як піду заміж за таких женихів, які мене сватали. Уже нічого сказати — хороші люди!

ТЕРПИЛИХА: А чому й ні? Дяк тахтаулівський, чом не чоловік? Він письменний, розумний і не без копійки. А волосний писар і підканцелярист Скоробрешенко — чому не люди? Кого ж ти думаєш діждатись, — може, пана якого або губерського панича? Лучче б всього, якби вийшла за дяка: мала б вічний хліб, була б перше дячихою, а послі й попадею.

НАТАЛКА: Хоч би й протопопшею, то Бог з ними! Нехай вони будуть розумні, багаті і письменніші од нашого возного, та коли серце моє не лежить до них і коли мені вони осоружні... Та і всі письменні — нехай вони собі тямляться!

ТЕРПИЛИХА: Знаю, чом тобі всі не люб'язні: Петро нав'яз тобі на душу. Дурниця те все, що ти думаєш: чотири годи уже, як об нім ні слуху, ні послушанія.

НАТАЛКА: Так що ж? Адже і він об нас нічого не чує, та ми ж живемо; то й він живе і так же пам'ятує об нас, та боїться вернуться.

ТЕРПИЛИХА: Ти не забула, як твій покійний батько на-слідок не злюбив Петра і, умираючи, не дав свого благословення на твоє з ним замужество, так і мого не буде ніколи.

НАТАЛКА (*підбігає до матері, хапає її за руку й співає*):

Ой, мати, мати, серце не вважає:

Кого раз полюбить, з тим і умирає. (2)

Лучче умерти, як з немилым жити,

Сохнути з печалі, щодень сльози лити. (2)

Бідність і багатство — єсть то Божя воля:

З милым їх ділити єсть щаслива доля. (2)

Ой, хіба ж я, мати, не твоя дитина,

Коли моя мука тобі буде мила? (2)

І до мого горя ти жалю не маєш:

Хто прийшовсь по серцю, забудь заставляєш!... (2)

(*Проспівавши, говорить*): О мамо, мамо!... Не погуби дочки своєї! (*Плаче*).

ТЕРПИЛИХА (*чуло*): Наталко, схаменись!... Ти у мене одна, ти кров моя: чи захочу я тебе погубити? Убожество мое, старість силують мене швидше заміж тебе оддати... Не плач, дочко! Я тобі не ворог. Правда, Петро добрий парубок, та де ж він? Нехай же прийде, нехай вернуться до нас. Він не лежень, трудящий; з ним обідніти до злиднів не можна... Але що ж? Хто відає, — може, де запропастився, а, може, й одружився де, може, й забув тебе! Тепер так буває, що одну нібито любить, а об другій думає.

НАТАЛКА: Петро не такий: серце мое за нього ручається і воно мені віщує, що він до нас вернуться. Якби він знав, що ми тепер бідні, — о! з кінця світу прилинув би до нас на поміч...

ТЕРПИЛИХА: Не дуже довіряй своєму серцю: цей віщун часто обманює. Придивися, як тепер робиться на світі, та й о Петрі так думай... А лучче, якби ти була мені покірна і мене слухала (*співає*):

Чи я тобі, дочко, добра не бажая,
Коли кого зятем собі вибираю?
Ой, дочко, дочко! Що ж мені почати,
Де люб'язного зятя достати?

Петро десь блукає, може, оженився, —
Може, за тобою недовго журинся.

Ой, дочко, дочко і т. д.

По старості моїй живу через силу, —
Не дїждавшись Петра, піду і в могилу.

Ой, дочко, дочко і т. д.

Тебе ж без приюту, молоду дитину,

На кого зоставлю, бідну сиротину?

Ой, дочко, дочко і т. д.

Ти на те ведеш, щоб я не дїждала тебе бачити замужем,
щоб через твое упрямство не дожила я віку: бідність,
сльози і перебори твої положать мене в домовину...
(Плаче).

НАТАЛКА: Не плачте, мамо! Я покоряюсь вашій волі і для
вас за першого жениха, вам угодного, піду заміж...
перенесу своє горе, забуду Петра і не буду ніколи пла-
кати...

ТЕРПИЛИХА: Наталко, дочко моя! Ти все для мене на
світі, прошу тебе, викинь Петра з голови — і ти будеш щас-
ливою... Але хтось мелькнув мимо вікна... Чи не йде
хто до нас? (Виходить).

ЯВА V.

НАТАЛКА (сама): Трудно, мамо, викинути Петра з голови,
а ще трудніше із серця. Та що робить?... Дала слово
за першого вийти заміж: для покою матері греба все
перенести... Скреплю серце своє, перестану журитися,
осушу сльози свої — і буду весела. Женихи, яким я
одказала, вдруге не прив'яжуться. Возному так одрізала,
що мусить одчепитися; більше, здається, нема на при-
міті... А там... Ох! Серце мое чогось щемить...
(Почувши, що хтось наближається до дверей, береться
до роботи).

ЯВА VI.

Наталка, Терпилиха і виборний.

ВИБОРНИЙ: Помагай-бі, Наталко!... Як ся маєш, як пожи-
ваєш?

НАТАЛКА: От живемо і маємося, як горох при дорозі: хто схоче, той і скубне.

ТЕРПИЛИХА: На нас бідних і безпомічних, як на те похиле дерево, і кози скачуть.

ВИБОРНИЙ: Хто ж тобі винен, стара? Якби оддала дочку заміж, то й мала, хто вас обороняв би.

ТЕРПИЛИХА: Я цього тільки й хочу, так що ж...

ВИБОРНИЙ: А що таке? Може, женихів нема, або що? А, може, Наталка...

ТЕРПИЛИХА: То бо то й горе! Скільки не траплялось — і хороші люди — так: «не хочу та й не хочу!»

ВИБОРНИЙ: Дивно мені та чудно, що Наталка так говорить; я ніколи б од її розуму цього не ждав.

НАТАЛКА: Так то вам здається, а ніхто не віда, хто як обіда.

ТЕРПИЛИХА: Отак все вона: приговорками та одговорками і ввертається; а до того ще як додасть охання та сліз, то я і руки опушу.

ВИБОРНИЙ: Час би, Наталко, взятись за розум: ти ж уже дівка, не дитя. Кого ж ти дожидаєш? Чи не з города ти таку примху принесла з собою? О, там панночки дуже чваняться собою і вередують женихами: той не гарний, той не багатий, той не меткий; другий дуже смирний, інший дуже бистрий; той кирпатий, той носатий, та чом не военний, та коли й военний, то щоб гусарин. А од такого перебору досидяться до того, що після на них ніхто й не гляне.

НАТАЛКА: Не рівняйте мене, пане виборний, з городянками: я не вередую і не перебираю женихами. Ви знаєте, хто за мене сватався. Чи вже ж ви хочете спхнути мене з мосту та в воду?

ВИБОРНИЙ: Правда, заміж піти — не дощову годину пересидіти; але мені здається, якби чоловік надійний трапивсь, то б не треба ні для себе, ні для матері йому одказувать. Ви люди не багаті...

ТЕРПИЛИХА: Не багаті!... Та така бідність, таке убожество, що, я не знаю, як дальше й на світі жити.

НАТАЛКА: Мамо! Бог нас не оставить: єсть і бідніші од нас, а живуть же...

ТЕРПИЛИХА: Запевне, що живуть, але яка жизнь їх?

НАТАЛКА: Хто живе чесно і годується трудами своїми, тому й кусок черствого хліба смачніший од м'якої булки, неправдою нажитої.

ТЕРПИЛИХА: Говори, говори!... А на старості гірко терпіти нужду і у всьому недостаток... (До виборного) Хоч і не годиться своєї дочки вихваляти, та скажу вам, що вона добра в мене дитина; вона обіщала для мого покою за першого жениха, аби добрий, вийти заміж.

ВИБОРНИЙ: Об розумі і добрім серці Наталки нічого говорити: всі матері приміром ставлять її своїм дочкам: тільки — піде правди діти — труденько тепер убогій дівці заміж вийти без приданого, хай буде вона мудріша од царя Соломона, а краща од прекрасного Йосифа, то може умерти сивою панною.

ТЕРПИЛИХА: Наталко! Чуеш, що говорять? Жалій після на себе, а не на другого кого.

НАТАЛКА (зітхає): Я й так терплю горе.

ВИБОРНИЙ: Та можна вашому горю й пособити... (Лукаво) У мене єсть на приміті один чолов'яга — і поважний, і багатий, і Наталку дуже собі уподобав.

НАТАЛКА (на бік): От і біда мені!

ТЕРПИЛИХА: Жартуете, пане виборний!

ВИБОРНИЙ: Без жартів, знаю гарного жениха для Наталки. А коли правду сказати, то я й прийшов за нього поговорити з вами, пані Терпилихо.

НАТАЛКА (нетерпляче): А хто такий тсй жених?

ВИБОРНИЙ: Наш возний, Тетерваковський; ви його знаєте... Чим же не чоловік?

НАТАЛКА: Возний? Чи ж він мені рівня? Ви глумитеся наді мною, пане виборний!

ТЕРПИЛИХА: Я так привикла к своєму безталанню, що боюся і вірить, щоб була цьому правда.

ВИБОРНИЙ: З якого ж побиту мені вас обманювати? Возний Наталку полюбив і хоче на ній женитись, — що ж тут за диво? Ну, скажіть же хутенько, як ви думаєте?

ТЕРПИЛИХА: Я душею рада такому зятеві.

ВИБОРНИЙ: А ти, Наталко?

НАТАЛКА: Бога бійтесь, пане виборний! Мені страшно й подумати, щоб такий пан — письменний, розумний і поважний — хотів на мені женитись... Скажіть мені перше, для чого люди женяться?

ВИБОРНИЙ: Для чого?... Для того... А ти буцім і не знаєш!

НАТАЛКА: Мені здається для того, щоб завести хазяйство і семейство, жити люб'язно і дружно, бути вірними до смерти і помагати одно другому. А пан, котрий жениться на простій дівці, чи буде її вірно любити, чи буде їй щирим другом до смерти? Йому в голові й буде все роїтись, що він її виручив із бідности, вивів у люди і що вона йому не рівня. Буде на неї дивитись з презирством і обходитись з неповагою, — і у пана така жінка буде гірше наймички... буде кріпачкою!...

ТЕРПИЛИХА: Отак вона всякий раз занесе, та й справляється з нею!... Коли на те пішло, то я скажу: якби не годованець наш Петро, то й Наталка була б як шовкова.

ВИБОРНИЙ: Петро? Де ж він? А скільки років, як він пропадає?

ТЕРПИЛИХА: Уже років трохи не з чотири.

ВИБОРНИЙ: І Наталка так обезглузділа, що любить запропастившогося Петра!... І Наталка, кажеш ти, добра дитина, коли бачить свою рідну матір при старості, в убожестві, всякий час з заплаканими очима і туж — туж умираючи од голодної смерті — і не зжалиться над матір'ю? А ради кого? Ради пройдисвіта, ланця, що, може, де в острозі сидить, може, вмер або в москалі завербувався!...

(Під час цього монологу мати й дочка плачуть).

ВИБОРНИЙ: Гей, Наталко! Не дрочися! (2)

ТЕРПИЛИХА: Та пожалій рідну,
Мене стару, бідну, —
Схаменися!...

НАТАЛКА: Не плач, мамо, не журися! (2)

ВИБОРНИЙ: Забудь Петра, ланця,
Пройдоху-поганця, —
Покорися!...

ТЕРПИЛИХА: Будь же, дочко, мні послушна!

НАТАЛКА: Тобі покоряюсь,
На все соглашаюсь
Прямодушно!...

ВСІ ТРОЄ: Де згода в семействі, де мир і тишина,
Щасливі там люди, блаженна сторона:
Їх Бог благословляє,
Добро їм посилає
І з ними вік живе!

ТЕРПИЛИХА: Дочко моя! Голубко моя!... Пригорнись до
мого серця! Твоя покірність жині і здоров'я мені при-
дасть. За твою повагу й любов до мене Бог тебе не оста-
вить, моє дитятко!...

НАТАЛКА: Мамо, мамо!... Все для тебе стерплю, все для
тебе зроблю, і коли мені Бог допоможе осушити твої сльо-
зи, то я найщасливіша буду на світі, тільки...

ВИБОРНИЙ: А все таки «тільки»! Вже куди не кинь, то
клин. Викинь лиш дур з голови; удар лихом об землю,
— мовчи та диш!

ТЕРПИЛИХА: Так, дочко моя! Коли тобі що й наверзеться
на ум, то подумай, для кого і для чого виходиш за воз-
ного заміж.

НАТАЛКА: Так, я сказала вже, що все для тебе зроблю,
тільки щоб не спішили з весіллям.

ВИБОРНИЙ: А нащо ж і одкладувать в довгий ящик? Адже
ми не судді!...

ТЕРПИЛИХА: Та треба ж таки прибратись к весіллю: хоч
рушники і єсть готові, так ще дечого треба.

ВИБОРНИЙ: Аби рушники були, а за прибори на весілля
не турбуйтеся: наш возний чоловік — не взяв його кат
— на свій кошт таке бундячне весілля устругне, що
ну!... Послухайте ж сюди: сьогодні зробимо сватання,
і ви подавайте рушники, а там уяже умовтеся собі з паном
женихом і за весілля. Прощайте!... Гляди ж, Наталко,
не згедзьгайся, як старости прийдуть! Пам'ятай, що ти
обіцяла матері... Прощайте... Прощайте!...

ТЕРПИЛИХА: Прощайте, пане виборний! Спасеть вас Бог
за вашу приятнь.

(Виходить разом з виборним)

ЯВА VII.

НАТАЛКА *(сама)*: Не минула мене лиха година!... Возний гірше реп'яха причепився. А здається, що Макогоненко до всієї біди привидця... Боже милосердний! Що зо мною буде? Страшно й подумати, як з немилим чоловіком увесь вік жити... як нелюба милувати, як осоружного любити!... Куди мені дітись? Де помочі шукати? Кого просити?... Горе мені!... Добрі люди, допоможіть мені, пожалійте мене!... А я од всього серця жалію об дівках, які в такій біді, як я тепер... *(Падає наколішки і, здіймаючи догори руки, говорить)*: Боже! коли вже воля Твоя єсть, щоб я була за возним, то виженни любов до Петра із мого серця і наверни душу мою до возного, а без цього чуда я пропаду навіки... *(Встає й співає)*:

Чого ж вода каламутна? Чи не хвиля збила?
Чого ж і я тепер смутна? Чи не мати била? (2)

Мене мати та не била, — самі сльози ллються:
Од милого людей нема, од нелюба шлються. (2)

Прийди, милий, подивися, яку терплю муку, —
Ти хоч в серці, та од тебе беруть мою руку. (2)

Спіши, милий! Спаси мене од лютой напасти!
За нелюбом коли буду, то мушу пропасти. (2)

(Завіса).

ДІЯ ДРУГА

(Театр показує ту ж саму вулицю).

ЯВА I.

МИКОЛА (*сам*): Один собі живу на світі, як билінка на полі! Сирота — без роду, без племені, без талану і без приюту... Що робить? — і сам не знаю. Був у городі, шукав місця, — але скрізь опізнився. (*Думає*). Одважусь у пекло на три дні. Піду на Тамань, пристану до чорноморців. Хоч з мене і непоказний козак буде, та єсть же і негідніші од мене. Люблю я козаків за їх звичай: вони, коли не п'ють, то людей б'ють, а все не гуляють... Заспіваю лиш пісню їх, що мене старий запорожець Сторчогляд вивчив.

Гомін, гомін по діброві,
Туман поле покриває, мати сина проганяє:

«Іди, сину, пріч від мене!
Нехай тебе орда візьме».

«Мене, мати, орда знає,
В чистім полі об'їжджає».

«Іди, сину, пріч від мене!
Нехай тебе ляхи візьмуть».

«Мене, мати, ляхи знають,
Пивом, медом напувають».

«Іди, сину, пріч від мене!
Нехай тебе турчин візьме».

«Мене, мати, турчин знає,
Сріблом, золотом наділяє».

«Іди, сину, пріч від мене!
Нехай тебе москаль візьме».

«Піду, мати, москаль мене добре знає,
Давно уже підмовляє.

У москаля добре жити,
Будем татар, турків бити».

Так і я з чорноморцями буду тетерю їсти, горілку пити, люльку курити і черкес бити. Тільки там треба утаїти, що я письменний: у них, кажуть, із розумом не треба висуватись. Та це невелика штука: і дурнем нетрудно прикинутись.

ЯВА II.

ПЕТРО (*виходить і, не бачачи Миколи, співає*):

Сонце низенько,
Вечір близенько, —
Спішу до тебе,
Лечу до тебе,
Мое серденько!
Ти обіщалась
Мене вік любити.
Ні з ким не знаться
І всіх цураться,
А для мене жити!
Серденько мое!
Кодись ми обоє
Любились вірно,
Чесно, примірно
І жили в покої.
Ой, як я прийду,
Тебе не застану, —
Згорну рученьки,
Згорну білії
Та й нежив я стану.

МИКОЛА (*на бік*): Це не з нашого села і вовся мені незнакомий.

ПЕТРО (*на бік*): Яке це село? Воно мені не в примітку.

МИКОЛА (*підходячи до Петра*): Здоров, пане-брате! Ти, здається, не тутешній.

ПЕТРО: Ні, пане-брате.

МИКОЛА: Відкіля ж ти?

ПЕТРО: Я?... (*З усмішкою*). Не знаю, як би тобі й сказати. Відкіль хочеш...

МИКОЛА: Та вже ж ти не забув хоч того місця, де родився?

ПЕТРО: О, запевне не забув, бо й вовся не знаю.

МИКОЛА: Та що ж ти за чоловік?

ПЕТРО: Як бачиш: бурлака на світі. Тиняюся од села до села, а тепер іду в Полтаву.

МИКОЛА: Може в тебе родичі єсть у Полтаві або знакомі?

ПЕТРО: Нема у мене ні родичів, ні знакомих. Які будуть знакомі або родичі у сироти?

МИКОЛА: Так ти, бачу, такий, як і я — безпріютний.

ПЕТРО: Нема у мене ні кола, ні двора: ввесь тут.

МИКОЛА: О, братіку! *(бере Петра за руку)*. Знаю я добре, як тяжко бути сиротою і не мати містечка, де б голову приклонити.

ПЕТРО: Правда твоя, брате; але я, благодареніє Богу, до цього часу прожив так на світі, що ніхто нічим мене не уразив. Не знаю, чи моя однакова доля з тобою, чи од того, що й ти чесний парубок, серце моє до тебе склонується, як до рідного брата... Будь моїм приятелем!...

ЯВА ІІІ.

Ті ж, виборний і возний.

(Возний виходить од Терпилихи з пов'язаною шовковою хусткою на руці. У виборного через плече рушник, який дають на Україні старостам при сватанні. Возний виходить наперед і прогулюється впоперек сцени з задоволеною міною. Микола й Петро стоять осторонь).

ВИБОРНИЙ *(голосно говорить у двері Терпилишині)*: Та ну бо, Борисе, йди з нами! У мене до тебе діло єсть.

ТЕРПИЛИХА *(в своїй хаті)*: Дайте йому покій, пане виборний! Нехай трохи прочумається.

ВИБОРНИЙ: Та на дворі швидше провітриться.

ТЕРПИЛИХА: В хаті лучче: тут ніхто не побачить і не осудить.

ВИБОРНИЙ: За всі голови! *(Одходить од дверей)*. Не соромно, хоч і на сватанні, а через край смикнув окаянної варенухи. *(Побачивши Миколу)* Миколо! Що ти тут робиш? Давно вернувся з города?

ВОЗНИЙ: Не обритається лі в городі новинок каких курйозних?

ВИБОРНИЙ: Адже ж ти був на базарі, — що там чути?...

МИКОЛА: Не чув далєбі нічого. Та в городі тепер не до новин; там так старі доми ламають, та вулиці застроюють новими домами, та криші красять, та якісь пішоходи роблять, щоб у грязь добре, бач, ходити було пішки, що аж дивитись мило.

ВОЗНИЙ: Дивитись мило, а слухати, що міщанство і купечество говорить, чи мило, чи ні?

ВИБОРНИЙ: А що ж вони будуть говорити? Не тепер же та й не од себе видумали таку перестройку города. Хто ж винуват безпечним людям, що не запаслися заздалегідь деревом, дошками і дранню. Од того і тяжко. Ви думаете, весело і старшим принуждати других виповняти те, що їм велять; та що ж робить, ніде дітись, коли треба управлятись.

ВОЗНИЙ: Що правда, то ігравда, трохи крутенько загалили; так і те ж треба сказати, що всякий господар для себе ж і стройть.

МИКОЛА: Інші хати такі були, що якби не веліли порозламлювати, то б од вітру самі попадали і подавили своїх хазяїнів. Коли прислухатись, хто більше гримає на цю перестройку, то одні тузи, багачі. А середнього розбору мовча строять. Та й город буде, — мов мак цвіте! Якби покійні шведи, що згнули під Полтавою, повстали, то б тепер не пізнали Полтави.

ВОЗНИЙ: По крайній мірі — тее то, як його — чи не чути чого об обидах, спорах і грабежах і — тее то, як його — о жалобах і позвах?

ВИБОРНИЙ: Та що його питати: він по городу гав ловив та витрішки продавав... (до Миколи). Чом ти, йолоне, не кланяєшся пану возному та не поздоровиш його? Адже бачиш, — він заручився.

МИКОЛА: Поздоровляю вас, добродію... А з ким же Бог привів?

ВОЗНИЙ: З найкращою зо всього села і всіх прикосновенних околиць дівцею...

ВИБОРНИЙ: Не скажемо, нехай кортить! (Одходячи) А це що за парубок?

МИКОЛА: Це знакомий, іде з Коломака в Полтаву на заробіток.

ВОЗНИЙ: Хіба, разві, — тее то, як його — із Коломака через наше село дорога в город?

ПЕТРО: Я нарощне прийшов сюди з ним побачиться.

(Виборний і возний виходять).

ЯВА ІV.

Петро і Микола.

ПЕТРО: Це старший у вашім селі?

МИКОЛА: Який чорт! Він живе тільки тут. Бач, возний, — так і бувдячнт'ся, що помаза. ся паном. Юриста завзятий і хапун такий, що й з рідного батька злупить!

ПЕТРО: А той, другий?

МИКОЛА: То виборний Макогоненко, — чоловік і добрий був би, так біда, — хитрий, як лисиця, і на всі сторони мотається: де не посій, там і вродиться. І вже де й чорт не зможе, то пошли Макогоненка, зараз докаже.

ПЕТРО: Так він штука! Кого ж вони висватали?

МИКОЛА: Я догадуюся. Тут живе одна бідна вдова з дочкою; то, мабуть, на Наталці возний засватався, бо до неї багато женихів залицялось.

ПЕТРО (*На бік*): На Наталці? (*Заспокоївшись*) Та Наталка ж не одна на світі. Так, видно, Наталка — багата, хороша і розумна?

МИКОЛА: Правда, хороша і розумна, а до того і добра, тільки не багата; вони недавно тут поселились і дуже бідно живуть. Я далекий їх родич і знаю їх бідне життя.

ПЕТРО: Де ж вони перше жили?

МИКОЛА: В Полтаві.

ПЕТРО (*з жахом*): В Полтаві?!

МИКОЛА: Чого ж ти не своїм голосом крикнув?

ПЕТРО: Миколо, братіку мій рідний! Скажи по правді, чи давно вже Наталка з матір'ю тут живуть і як вони прозиваються?

МИКОЛА: Як тут вони живуть?... (*Говорить, розтягаючи, немов на думці розважав собі час*). Четвертий уже год. Вони оставили Полтаву зараз по смерті Наталчиного батька.

ПЕТРО (*скрикнув*): Так він умер?!

МИКОЛА: Що з тобою робиться?

ПЕТРО: Нічого, нічого... Скажи, будь ласка, як вони прозиваються?

МИКОЛА: Стара прозивається Терпилиха Горпина, а дочка — Наталка.

(Петро сплескує руками, закриває ними лице, голову схиляє і стоїть непорушно).

МИКОЛА *(б'є себе по лобі і робить знаки, наче щось одгадав, і говорить)*: Я не знаю, хто ти, і тепер не питаюсь, тільки послухай:

Вітер віє горою,
Любивсь Петрусь зо мною.
Ой, лихо — не Петрусь,
Лице біле, чорний ус! (2)

Полюбила Петруся,
Та сказати боюся.
Ой, лихо — не Петрусь... (2)

А за того Петруся
Бяла мене матуся.
Ой, лихо — не Петрусь... (2)

Де ж блукає мій Петрусь
Що і досі не вернувся?
Ой, лихо — не Петрусь... (2)

Я хоч дівка молода,
Та вже знаю, що біда.
Ой, лихо — не Петрусь... (2)

А що? Може, не одгадав? *(Обнімає Петра)*.

ПЕТРО: Так, одгадав! Я той нещасний Петро, якому Наталка приспівувала цю пісню, якого вона любила і обіцяла до смерти не забути, а тепер...

МИКОЛА: Що ж тепер? Ще ми нічого не знаємо. Може, й не її засватали.

ПЕТРО: Та серце мое завмирає: відчуває для себе велике горе. Братіку Миколо! Ти говорив мені, що ти їх родич: чи не можна тобі довідатися о сватанні Наталки? Нехай буду знати свою долю!

МИКОЛА: Чому ж не можна? Коли хочеш, я зараз піду і все розвідаю. Та скажи мені, чи говорити Наталці, що ти тут?

ПЕТРО: Коли вона свободна, то скажи за мене, а коли заручена, то лучче не говори. Нехай один буду я горювати і сохнути з печалі. Нащо їй споминати об тім, якого так легко забула.

МИКОЛА: Стережись, Петре, нарікати на Наталку. Скільки я знаю її, то вона не од того йде за возного, що тебе забула... Підожди ж мене тут. *(Іде до Терпилихи)*.

ЯВА V.

ПЕТРО (сам): Чотири роки вже, як розлучили мене з Наталкою. Я бідний був тоді і любив Наталку без всякої надії. Тепер, наживши кривавим потом копійку, поспішав, щоб багатому Терпилові показатись гідним його дочки; та, замість багатого батька, найшов матір і дочку в бідності і без помочі. Все, здається, близило мене до щастя — та як на те, треба ж спізнитись одним днем, щоб горювати все життя! Кого безталання нападе, тому нема ні в чім удачі. Правду в тій пісні сказано, що сусідові все вдається, всі його люблять, всі до нього липнуть, а другому все, як одрізано... *(Співає)*:

У сусіда хата біла,
У сусіда жінка мила,
А у мене ні хатинки,
Нема щастя, нема жінки. (2)

За сусідом молодиці,
За сусідом і вдовиці,
І дівчата поглядають, —
Всі сусіда полюбляють. (2)

Сусід ранше мене сіє,
У сусіда зеленіє;
А у мене не орано
І нічого не сіяно. (2)

Всі сусіда вихваляють,
Всі сусіда поважають;
А я марно часи трачу, —
Одні в світі тільки плачу. (2)

ЯВА VI.

Петро і виборний.

ВИБОРНИЙ *(вийшов під час співу на сцену, слухає, а по скінченні підходить до Петра і говорить)*:

Ти, небоже, і співака добрий.

ПЕТРО: Не так, щоб дуже, — от аби то...

ВИБОРНИЙ: Скажи ж мені, відкіля ти йдеш, куди і що ти за чоловік?

ПЕТРО: Я собі бурлака. Шукаю роботи по всіх усядах і тепер іду в Полтаву.

ВИБОРНИЙ: Де ж ти бував, що ти видав і що ти чував?

ПЕТРО: Довго буде все розказувати. Був я і у моря, був на Дону, був на лінії, заходив і в Харків.

ВИБОРНИЙ: І в Харкові був? Лепський то деєь город?

ПЕТРО: Гарний город. Там всього доброго єсть... Я і в театрі був.

ВИБОРНИЙ: Де? В театрі? А що це таке театр — город чи містечко?

ПЕТРО: Ні, це не город і не містечко, а в городі вистроєний великий будинок. Туди ввечері з'їжджаються панп і сходяться всякі люди, хто заплатити може, і дивляться на комедію.

ВИБОРНИЙ: На комедію! *(Здивовано)* Ти ж бачив, пане-брате, цю комедію, яка вона?

ПЕТРО: І не раз бачив. Це таке диво, — як побачиш раз, то і вдруге схочеться.

ЯВА VII.

Ті ж і возний.

ВОЗНИЙ: Що ти тут, старосто мій, — тее то, як його — розглагольствуєш з прищельцем?

ВИБОРНИЙ: Та тут диво, добродію... Цей парняга був в театрі та бачив і комедію і зачав було мені розказувати, яка вона, так от ви перебили.

ВОЗНИЙ: Комедія, сиріч лицедійство... *(до Петра)* Продолжай, вашець...

ПЕТРО: На комедії одні виходять, поговорять-поговорять та й підуть; другі вийдуть — те ж роблять. Деколи під музику співають, сміються, плачуть, лаються, б'ються, стріляються, колються і умирають.

ВИБОРНИЙ: Так така то комедія? Єсть на що дивитись, коли люди убиваються до смерті!... Нехай їй всячина!...

ВОЗНИЙ: Вони не убиваються і не умирають — тее то, як його — наосяще, а тільки так удають іскусно і прикидаються мертвими... О, якби справді убивалися, то б було за що гроші заплатити.

ВИБОРНИЙ: Так це тільки гроші видурюють!... Скажи ж, братіку, яке тобі лучче веїх подобалось, як каже пан возний, лицемірство?

ВОЗНИЙ: Не лицемірство, а лицедійство.

ВИБОРНИЙ: Ну, ну, лицедійство.

ПЕТРО: Мені полюбилась наша комедія; там була Маруся, був Климковський, Прудіус і Грицько.

ВИБОРНИЙ: Розкажи ж мені, що вони робили, що говорили?

ПЕТРО: Співали московські пісні на наш голос. Климковський танцював з москалем, а що говорили, то трудно розібрати, бо цю штуку написав москаль по-нашому і дуже поперевертав слова.

ВИБОРНИЙ: Москаль? Нічого ж і говорити. Мабуть, вельми нашкодив і наколотив гороху з калустою.

ПЕТРО: Климковський був письменний, komponував пісні і був виборний козак, служив у полку пана Кочубея на баталії з шведами під нашою Полтавою.

ВОЗНИЙ: В полку пана Кочубея? Но в славніе полтавськіє времена — тее то, як його — Кочубей не бил полковником і полка не імїл, їбо і пострадавший от ізверга Мазепи за вірность к государю і отечеству Василій Леонтійович Кочубей був генеральним суддею, а не полковником.

ВИБОРНИЙ: Так це так, не во гнів сказати: буки барабан башта, шануючи Бога і вас.

ВОЗНИЙ: Великая неправда виставлена пред очі публічності. За сіє малоросійська літопись в праві припозвать сочинителя позвом к отвіту.

ПЕТРО: Там і Іскру почитують.

ВОЗНИЙ: Іскра, шурин Кочубея, бил полковником полтавським і пострадав вмісті з Кочубеем мало не за год до полтавської баталії; то думать треба, що і полк не йому принадлежал во время сраженія при Полтаві.

ПЕТРО: Там Прудіуса і писаря його Грицька дуже бридко виставлено, що ніби царську казну затаїли.

ВОЗНИЙ: О! се діло возможное і за се сердиться не треба. В сім'ї не без виродка — тее то, як його, Хіба есть яка земля праведними Іовами населена? Два плути в селі і селу безчестя не роблять, а не тільки цілому краєві.

ВИБОРНИЙ: От то тільки не чепурно, що москаль взявся по-нашому і про нас писать, не бачивши зроду краю і не знавши звичаїв і повір'я нашого... Коли не піп...

ВОЗНИЙ (*перебиваючи*): Полно, доволно, годі, буде балакати. Яке тобі діло до чужого хисту? Ходім лиш до будущої моєї тещі. (*Виходять*).

ЯВА VIII.

ПЕТРО (*сам*): Гірко мені слухати, що Терпилиху зве другий, а не я, тещею. Так Наталка — не моя! Наталка, котру я любив більше всього на світі, для котрої одважував життя своє на всі біди, для котрої стогнав під тяжкою роботою, для котрої скитався на чужині і зароблену копійку збивав до купи, щоб розбагатіть і назвати Наталку своєю вічно! І коли сам Бог благословив мої труди, Наталка тоді достається другому!... О, злая моя доле! Чом ти не така, як других?...

Та йшов козак з Дону, та з Дону додому,
Та з Дону додому, та сів над водою.
Сівши над водою, проклинає долю:
«Ой, доле, ти, доле, доле моя злая!
Доле ж моя злая, чом ти не така,
Чом ти не така, як доля чужая?
Другим даеш лишне, мене ж обиджаеш,
І що мені миле, і те однімаєш!...
Та спасибі долі, коли козак в полі,
Бо коли він в полі, тоді він на волі.
Ой, коли б ти, доле, вийшла ко мні в поле,
Тоді б ти згадала, кого обиджала».

ЯВА IX.

Петро і Микола.

ПЕТРО: А що, Миколо, яка чутка?

МИКОЛА: Не вспів нічого спитати. Лихий приніс возного з виборним. Та тобі б треба притаїтись денебудь. Наталка обіцяла на час сюди вийти.

ПЕТРО: Як же я удержусь не показатись, коли побачу свою милу?

МИКОЛА: Я кликну тебе, коли треба буде.

(*Петро ховається*).

ЯВА X.

Микола й Наталка.

НАТАЛКА (*виходячи швидко*): Що ти хотів сказати мені, Миколо? Говори швидше, бо за мною зараз збігаються.

МИКОЛА: Нічого. Я хотів спитати тебе: чи ти справді посватана за возного?

НАТАЛКА (*сумно*): Посватана... Що ж робити: не можна більше супротивлятися матері! Я і так скільки одволікала і всякий раз убивала її своїм одказом.

МИКОЛА: Ну, що ж? Возний — не взяв його враг — завидний жених, полюбитися, а, може, й полюбився вже?

НАТАЛКА (*докірливо*): Миколо, Миколо! Не гріх тобі тепер надо мною сміятись!... Чи можна мені полюбити возного або кого другого, коли я люблю одного Петра? О! коли б ти знав його, пожалів би і мене, і його.

МИКОЛА: Петра?... (*Співає*):

Що за того Петруся
Била тебе матуся.
Ой, лихо — не Петрусь,
Личко біле, чорний ус.

НАТАЛКА (*заплакавши*): Що ти мені згадав! Ти роздираєш мое серце... О, я бідна... (*Половчавши, показує на річку*). Бачиш Ворекло? Або там, або ні за ким!

МИКОЛА (*показує в той бік, де Петро сховався*): Бачиш ту сторону? Отже і в Вореклі не будеш, і журитись перестанеш.

НАТАЛКА: Ти, мені здається, побувавши в городі, ошалів і зовсім не тим став, що був.

МИКОЛА: Коли хочеш, то я так зроблю, що й ти це та будеш, що тепер.

НАТАЛКА: Ти, чорт знає, що верзеш. Піду лучче додому. (*Хоче йти*).

МИКОЛА (*не пускає її*): Пожди. Одно слово вислухай та й одв'яжись од мене.

НАТАЛКА: Говори ж, що таке?

МИКОЛА: Хочеш бачити Петра?

НАТАЛКА: Що ти? Перехрестись! Де б то він узявся?

МИКОЛА: Він тут, та боїться показатись тобі тому, що ти посватана за возного.

НАТАЛКА: Чого ж йому боятись? Нам не гріх побачитись: я ще не вінчана... Та ти обманюєш!

МИКОЛА: Не обманюю, — приглядайсь! Петре, явись!

НАТАЛКА (*побачивши Петра, скрикує*): Петре!

ПЕТРО (*скрикує*): Наталко! ... (*Обоє співають одне до одного, обнімаються*).

(*Німа сцена*).

МИКОЛА (*співає*):

Поблукавши, мій Петрусь,
До мене оп'ять вернусь.
Ой, лихо — не Петрусь,
Лице біле, чорний ус...

ПЕТРО: Наталко! В який час я тебе стрічаю!... І для того тільки побачились, щоб навіки розлучитись...

НАТАЛКА: О Петре! Скільки сліз вилила я за тобою! Я знаю тебе і зاتم не питаюся, чи ще ти любиш мене, а за себе — божусь.

МИКОЛА (*перебиває*): Об любові поговорите другим разом, іншим часом; а тепер поговоріть, як з возним розв'язатися.

НАТАЛКА: Недовго з ним розв'язатися: не хочу, не піду, — та й кінці в воду!

ПЕТРО: Чи добре так буде?... Твоя мати...

НАТАЛКА (*перебиває*): Моя мати хотіла, щоб я за возного вийшла заміж зاتم, що тебе не було; а коли ти прийшов, то возний мусить одступитися.

ПЕТРО: Возний — пан чиновний і багатий; а я не маю нічого. Вам з матір'ю треба підпори й зашити; а я через себе ворогів вам прибавлю, а не поміч подам.

НАТАЛКА: Петре! Не так ти думав, як одходив!

ПЕТРО: Я однаковий, як тоді був, так і тепер; і скажу тобі, що й мати твоя не погодиться проміняти багатого зятя на бідного.

МИКОЛА: Трохи Петро чи не правду говорить.

НАТАЛКА: Одгадую своє нещастя: Петро більше не любить мене і йому нужди мало, хоч би я й пропала. От яка тепер правда на світі!... (*Співає*):

Підеш, Петре, до тієї, яку тепер любиш.
Перед нею мене бідну за любов осудиш.

ПЕТРО:

Я другої не любив і любить не буду,
Тебе ж, моє серденько, по смерть не забуду.

НАТАЛКА:

Коли б любив по-прежньому,
То б не мав цуратися,
Не попустив свою милу
Другому достатися.

ПЕТРО:

Люблю тебе по-прежньому,
Не думав цуратися!
Не попусти мою милу
Другому достатися.

} обоз разом

НАТАЛКА:

Я жизнь свою ненавижду, з серцем не звладію, —
Коли Петро мій не буде, то смерть заподію.

ПЕТРО:

Коли вірно Петра любиш, так живи для нього!
Молись Богу, моя мила, не страшись нікого.

ОБОЄ:

Бог pomoже серцям вірним пережити муки, —
Душі наші з'єднались, з'єдинять і руки.

МИКОЛА: Так, Наталко, молись Богу і надійся од Нього
всього доброго. Бог так зробить, що ви обоє не зчуєтесь,
як і щастя на вашій стороні буде.

НАТАЛКА: Я давно вже поклялась і тепер клянусь, що,
окрім Петра, ні за ким не буду. У мене рідна мати — не
мачуха, не схоче своєї дитини погубити.

ПЕТРО: Дай, Боже, щоб її природня доброта взяла верх над
приманою багатого зятя.

НАТАЛКА: Петре, любиш ти мене?

ПЕТРО: Ти все таки не довіряєш. Люблю тебе більше, як
самого себе.

НАТАЛКА: Дай же мені свою руку!... *(Взявши руки)* Будь
же добрим і мені вірним, а я — навіки твоя.

МИКОЛА: Ой, Наталка! Ой, Полтавка! От дівка, що й на
краю пропасти не тільки не здригнулась, а й другого
піддержує!... За це заспіваю тобі пісню про Ворекло.
щоб ти не важилась його прославляти себою: воно і без
тебе славне. *(Співає):*

Ворскло річка
Невеличка
Тече здавна
Дуже славна
Не водою, а війною,
Де швед поліг головою.
Ворскло зріло
Славне діло,
Як цар білий,

Мудрий, смілий,
Побив шведську вражу силу
І насипав їм могилу.
Козаченьки
З москалями
Потішались
Над врагами,
Добре бились за Полтаву
Всій Росії в вічну славу.

ПЕТРО: Отже йдуть.

МИКОЛА: Кріпись, Петре, і ти, Наталко!... Наступає хмара,
і буде великий грім.

ЯВА ХІ.

Ті ж, возний, виборний і Терпилиха.

ВИБОРНИЙ: Що ви тут так довго роздабарюєте?

ВОЗНИЙ: О чом ви — тее то, як його — бесідуєте?...

ТЕРПИЛИХА (*побачивши Петра*): Ох, мені лихо!

НАТАЛКА: Чого ви лякаєтесь, мамо? Це Петро.

ТЕРПИЛИХА: Свят, свят, свят!... Відкіль він узявся? Це
мара!

ПЕТРО: Ні, це не мара, а це я — Петро: і тілом, і душею.

ВОЗНИЙ (*до виборного*): Що це за Петро?

ВИБОРНИЙ: Це, мабуть, той, що я вам говорив, Наталчин
любезний, пройдисвіт, ланець...

ВОЗНИЙ (*до Петра*): Так ти, вашець, Петро? Чи не можна
б — тее то, як його — убиратись своєю дорогою? Бо ти,
кажеться, бачиться, видиться, здається, між нами лиш-
ній.

НАТАЛКА: А чому ж це він лишній?

ТЕРПИЛИХА: І видимо — лишній, коли не в час прийшов
хати холодити.

ПЕТРО: Я вам ні в чім не помішаю. Кінчайте з Богом те,
що почали.

НАТАЛКА: Не так легко можна скінчити те, що вони почали.

ВОЗНИЙ: А по какой би то такой резонной причині?

НАТАЛКА: А по такій причині: коли Петро мій вернувся,
то я не ваша, добродію!

ВОЗНИЙ: Однакож, вашець проше, ви рушники подавали, сиріч — тее то, як його — ти одружилася зо мною.

НАТАЛКА: Далеко ще до того, щоб я з вами одружилася! Рушники нічого не значать.

ВОЗНИЙ (*до Терпилихи*): Не прогнівайся, стара. Дочка твоя — тее то, як його — нарушає узаконений порядок. А понеже рушники і шовковая хустка суть доказательства добровольного і непринужденного ея согласія — бить моєю сожительницею, то в такому випадці станете пред суд, заплатите пеню і посидите на вежі.

ВИБОРНИЙ: О, так! так! Зараз до волосного правління та і в колоду.

ТЕРПИЛИХА (*з острахом*): Батечки мої, умилосярдьтесь! Я не одступлюсь од свого слова... Що хочете робить з Петром, а Наталку при мені зв'яжіть і до вінця ведіть.

НАТАЛКА: Не докажуть вони цього. Петро нічого не винуват, а я сама не хочу за пана возного: до цього силою ніхто мене не принудить... І коли на те йде, так знайте, що я вічно одрікаюсь од Петра і за возним ніколи не буду.

МИКОЛА: Що то тепер скажуть?

ВИБОРНИЙ: От вам і Полтавка! Люблю за обичай!

ТЕРПИЛИХА: Вислухайте мене, мої рідні! Дочка моя до цього часу не була такою упрямою і смілою; а як прийшов цей (*показує на Петра*) шибеник, пройдисвіт, то й Наталка обезуміла і зробилась такою, як бачите. Коли ви не випровадите відсіль цього голодрабця, то я не ручаюсь, щоб вона й мене послухала.

ВОЗНИЙ і ВИБОРНИЙ (*разом*): Вон, розбишако, із нашого села зараз!... І щоб твій і дух не пах! А коли волею не підеш, то туди запровадимо, де козам роги правлять.

ТЕРПИЛИХА: Зелизни, маро.

ПЕТРО: Утихомиртесь на час і вислухайте мене: що ми любилися з Наталкою, про те і Богу і людям звісно. Але, щоб я Наталку одговорював іти заміж за пана возного, навчав дочку не слухати матері і поселяв несогласіє в

сім'ї, — нехай мене Бог накаже! Наталко, покорися долі своїй, послухай матері, полюби папа возного і забудь мене навіки... *(Одвертається і утирає сльози. Всі вигляють вид спочуття до Петра, навіть возний)*.

ТЕРПІЛИХА *(на бік)*: Добрий Петро! Серце мое проти волі за нього оступається...

(Паталка плаче, возний замислився).

ВИБОРНИЙ: Що не говори, а мені його жаль.

МИКОЛА: На чім то все скінчиться?

ВОЗНИЙ *(до Петра)*: Ти, вашець, — тее то; як його — куди тепер помандруеш?

ПЕТРО: Я йшов у Полтаву, а тепер піду так, щоб ніколи сюди не вертатись... Ще пару слів скажу Наталці... Наталко! Я через тебе оставив Полтаву і для тебе в дальніх сторонах трудився чотири роки; ми з тобою вирости і згодувалися вкупі у твоєї матері: ніхто не запретить мені почитати тебе своєю сестрою. Що я нажив, — все твоє: на, візьми! *(Виймає з-за пазухи звинені в лубок гроші)*. Щоб пан возний ніколи не поприкнув тебе, що взяв бідну і на тебе іздержався. Прощай! Шануй матір, люби свого судженого, а за мене одправ пана-хиду...

НАТАЛКА: Петре! Нещастя мое не таке, щоб грішми можна од нього одкупитися: воно тут *(показує на серце)*. Не треба мені грошей твоїх. Вони мені не допоможуть... Та бідою нашою не потішаються вороги наші. І моему життю кінець недалеко. *(Схиляється на плече Петрові)*.

ТЕРПІЛИХА *(підбігає і обіймає Петра)*: Петре!

НАТАЛКА *(обіймає Петра і говорить матері)*: Мамо, кого ми теряємо!...

МИКОЛА *(до виборного)*: А тобі як він здається?

ВИБОРНИЙ: Такого чоловіка, як Петро, я зроду не бачив!

ВОЗНИЙ *(вийшовши наперед на сцену)*: Размишлял я предовольно і нашел, що великодушнії поступки всякії страсті в нас пересиливають. Я — возний і признаюсь, що от рожденія моего расположен к добрим ділам; но за недоужністю по должності і за другими клопотами доселі

ні одного не здійав. Поступок Петра, толіко усердний і без примісу ухищрення, подвизаєт мене на нижесліду-
ющеє... (До Терпилихи) Ветха деньми! Поблагословиши
лі на благоє діло?

ТЕРПИЛИХА: Воля ваша, добродію! Що не зробіте, все
буде хороше: ви у нас пан письменний.

ВОЗНИЙ: Добрий Петре і бойкая Наталко! Приступіте до
мене. (Бере їх за руки, підводить до матері і каже):
Благослови дітей своїх щастям і здоров'ям. Я одка-
зуюсь од Наталки і уступаю Петру во вічне і потомет-
венное владніє з тим, щоб зробив її благополучною.
(До глядачів) Поєліку же я — возний, то по привілегії,
статутом мені наданою, заповідаю всім: «де два б'ються,
третьій не мішайсь», і твердо пам'ятувать, що насильно
милим не будеш.

ПЕТРО і НАТАЛКА (у той час, як возний говорить до
глядачів, обнімають матір; коли ж він скінчив, гово-
рять): Мати наша рідна, благослови нас!

ТЕРПИЛИХА: Бог з'єдиняє вас чудом, — нехай вас і бла-
гословить своєю благістю...

МИКОЛА: Оттакові то наші полтавці! Коли діло піде, щоб
добро зробити, то один перед другим хватається.

ВИБОРНИЙ: Наталка — по всьому полтавка, Петро — полта-
вець, та й возний, здається, не з другої губернії.

ПЕТРО: Наталко! Тепер ми ніколи не розлучимось. Бог нам
поміг перенести біди і напасті, він допоможе нам вірною
любов'ю і порядочною життям бути приміром для других
і заслужити прізвище добрих полтавців. Заспівай же,
коли не забула, свою пісню, що я найбільше люблю.

НАТАЛКА: Коли кого любиш, то нічого не забудеш. (Співає):

Ой, я дівчина полтавка,
А зовуть мене Наталка, —
Дівка проста, не красива,
З добрим серце, не спесива.

Коло мене хлопці в'ються
І за мене часто б'ються,
А я люблю Петра дуже, —
До других мені байдуже.

Мої подруги пустують
І зо всякими жартують, —
А я без Петра скучаю,
І веселости не знаю.

Я з Петром моїм щаслива,
І весела, й жартівлива,
Я Петра люблю душею, —
Він один владіє нею.

ХОР:

Починаймо веселиться,
Час нам сльози осушити.
Доки лиха нам страшиться,
Не до смерти в горі жити. (2)

Нехай злії одні плачуть,
Бо недобре замшляють,
А полтавці добре скачуть,
Не на зло другим гуляють. (2)

Коли хочеш быть щасливим,
То на Бога полагайся,
Перенось все терпеливо
І на бідних оглядайсь. (2)

(Завіса).

